

Af

MORTEN PEDERSEN

At værne landets ældre bygninger

Danmark fik en bygningsfredningslov i 1918, og i dag, snart 100 år efter, er cirka 9.000 bygninger omfattet af loven, hvis formål er "at værne landets ældre bygninger af arkitektonisk, kulturhistorisk eller miljømæssig værdi." Listen over de fredede bygninger omfatter perlen i den danske bygningsarv. De er af national interesse.

Siden 1918 har en væsentlig del af fredningsarbejdet sorteret under den forsamling af udpegede fagfolk, der kaldes *Det særlige bygningssyn*. I dag har bygningssynet status som kulturministerens, og derigennem Kulturstyrelsens, rådgivende udvalg i spørgsmål om bygningsfredning og -bevaring. Loven administreres af styrelsen på vegne af kulturministeren, men selvom *Det særlige bygningssyn* primært har en rådgivende funktion, spiller det fortsat en central rolle. Kulturstyrelsen kan ikke frede en bygning uden synets indstilling, og i mange sager bidrager synsmedlemmernes fagligt og organisatorisk funderede indstillinger ikke bare til kvaliteten i fredningsarbejdet, men også til den legitimitet, der er afgørende for lovens varetagelse. Sager, hvor synets indstilling ikke i det væsentlige følges af styrelsen, er sjældne.

Svingkranen, Havnegade i Helsingør. Opstillet 1862 efter den britiske ingeniør William Fairbairns patent. Bygningsfredet 2013. Foto: Kulturstyrelsen.

Som det er fremgået af årbøgerne fra 2011 og 2012, har Nordjyllands Historiske Museum i en årrække deltaget aktivt i bygningsfredningsarbejdet, dels regionalt ved bidrag til Kulturstyrelsens såkaldte *fredningsgennemgang*, som i 2011 kom omkring de nordjyske bygningsfredninger, dels på nationalt niveau, da jeg for perioden 2011-2015 blev udpeget til den ulønnede post i *Det særlige bygningssyn*, og det er derfor oplagt i museets årbog at give et indblik i nogle af mine oplevelser af det arbejde, der finder sted i synet.

Enlig historiker i en flok af arkitekter

Som det fremgår af formålet, sidestiller Bygningsfredningsloven de arkitektoniske og de kulturhistoriske værdier. Derfor var det vel også nærliggende, at bygningssynets medlemmer repræsenterede en ligelig fordeling mellem arkitektoniske og historiske fagligheder. Sådan har det også været tidligere, men et kig på listen over de nuværende medlemmer afslører hurtigt, at det langt fra er tilfældet i dag. Forsamlingen på 12 udgøres nemlig af otte arkitekter, to personer med helt andre fagligheder udpeget af henholdsvis Kommunernes Landsforening og Bygningsfrednings Foreningen (ejerne), en kunsthistoriker og mig selv som den enlige historiker.

Selvom det er nemt at tegne et urimeligt billede, og selvom det næppe går at hævde, at loven forvaltes skævt, så er det nok heller ikke at skyde helt forbi, hvis man antager, at forholdet mellem faglighederne kan have indflydelse på synets arbejdsmåde og på vægtningen mellem arkitektur og kulturhistoriske synsvinkler på fredningsarbejdet. Det er i hvert fald min oplevelse, at der er noget at se til som den enlige repræsentant for den kulturhistoriske tilgang, og at et sådant perspektiv, der ikke først og fremmest vægter æstetiske elementer, men måske snarere interesserer sig for koncise udtryk for centrale samfundsmæssige udviklinger, til tider kan have trange kår. Æstetikken er i højsædet med den nuværende synssammensætning, og i mine øjne kan fokuseringer på det arkitektoniske værk-begreb af og til virke snærende. De bedste fredninger besidder gerne værdier på mere end ét felt, men hvad der er vigtigt, set med kulturhistoriske briller, behøver ikke nødvendigvis at besidde store æstetiske kvaliteter eller være tænkt eller udført som et kunstværk. Det kan synes som en noget luftig diskussion, men den får hurtigt et meget håndfast indhold, når der skal træffes valg i konkrete fredningssager – og når der skal lægges en linie for hele synets arbejde.

Der er nok flere årsager til det lave antal kulturhistorikere i *Det særlige bygningsyn*. Det er dog min fornemmelse, at der især er to hovedforklaringer:

Den ene er det fravær af interesse for materiel kultur, der har hersket blandt faghistorikere – især blandt de universitetsansatte – gennem de sidste 30 år, hvor fokus næsten udelukkende har været rettet mod mentalitetshistoriske emner og metoder. Det, som man lærer i skolen, er der jo en tendens til, at man tager med sig videre ud i livet. Der er i princippet intet, som afholder faghistorikere fra at søge deltagelse og indflydelse i synet, men når det så sjældent sker, tror jeg, det er, fordi deres hovedinteresse i de sidste årtier har været diskurs- og begrebsanalyser – og ikke gamle huse og historiske landskaber. Det er jo ærgerligt set fra flere synsvinkler, og først og fremmest, fordi fredningsindsatsen dermed kan gå glip af et vigtigt fagligt perspektiv.

Den anden hovedforklaring på den lave kulturhistoriske repræsentation i synet kan nok findes ved en tilsvarende udbredt mangel på interesse for fredningsarbejdet ved landets museer. Her er interessen for den materielle kultur ganske vist i højsædet, men der kan nok så overraskende samtidigt synes at herske en udbredt opfattelse af, at de fredede bygninger – perlen i bygningsarven – udelukkende er statens metier og derfor ikke er et element, der behøver at omfattes af den museale virksomhed. En af de uheldige konsekvenser af den situation er, at størsteparten af bygningsfredningerne derfor heller ikke omfattes af museernes formidlingsaktiviteter, der ellers kunne bidrage til at modvirke den nuværende situation, hvor fællesskabet med bygningsfredningsloven gennemfører i tusindvis af vidtgående indgreb i den private ejendomsret for at sikre bygningerne for almenvellets skyld, men hvor det vel ikke er for meget at påstå, at hovedparten af fredningerne henligger glemt og ukendte for de fleste af landets indbyggere.

Arbejdsfeltet

En gang årligt bevæger *Det særlige bygningsyn* sig ud i landskabet for at inspicere udvalgte dele af den bygningskultur, der er genstand for dets arbejde. Men størstedelen af aktiviteten finder sted på otte årlige intense møder, der følger en nogenlunde fast dagsorden, hvor fokus ikke er på de hundredevis af byggesager på de fredede bygninger, som embedsværket årligt håndterer, men på de tre hovedfelter, der udgør kernen i synets arbejde: større byggeprojekter af principiel karakter, affredninger og nye fredninger.

De enkelte sager opstår som regel på initiativ enten fra ejeren af en ejendom eller dennes rådgiver eller fra Landsforeningen for Bygnings- og landskabskultur. Det bagvedliggende materiale kan ofte være omfattende rapporter, og *Det særlige bygningssyns* diskussioner udspringer derfor især af de sagsfremstillinger, der udarbejdes af styrelsens embedsmænd (hvoraf næsten samtlige er arkitekter) – og synsmedlemmernes faglige kapacitet. På det grundlag tager synsmedlemmerne stilling til et udkast til en indstilling, og de får dermed igen og igen lejlighed til at erfare, hvordan arbejdet med de fredede bygninger ikke kan sættes på formel, men kræver kreativitet, fleksibilitet og nænsomhed, hvis ikke de ofte helt unikke fredningsværdier skal gå tabt.

Byggesagerne

Et par af de større byggeprojekter af mere principiel karakter kan give et indblik i, hvordan spændvidden i arbejdsfeltet og dets håndtering kan være meget stor.

Det ene er nordjysk. På sit møde 12. juni 2013 blev *Det særlige bygningssyn* således præsenteret for et forslag til en renovering og ombygning af KUNSTEN i Aalborg. Forslaget var omfattende og lagde op til en gennemgribende ombygning med nedrivning af skillevægge og hermed ændringer af væsentlige rumforløb i både stue og parterreetagen samt gennembrydning og facade-

*KUNSTEN – Nordjyllands
Kunstmuseum – i Aalborg.
Arkitekt Elissa og Alvar
Aalto i samarbejde med Jean
Jacques Barué. 1958/1972.
Foto: Kulturstyrelsen.*

ændring af bygningens parterreetage ud mod amfiscenen mod syd. KUNSTEN – oprindeligt Nordjyllands Kunstmuseum – er som bekendt tegnet af Elissa og Alvar Aalto i samarbejde med den danske arkitekt Jean-Jacques Barué i 1958, og bygningen har siden opførelsen i 1972 været det eneste værk i Danmark af de verdenskendte finske arkitekter. Den slags skal der jo passes på, og selv om indstillingen fra *Det særlige bygningssyn* var positiv over for størstedelen af projektforslaget, var den da også ganske forsigtig på en række punkter. KUNSTEN er vitterligt et arkitektonisk værk, der kræver nænsom behandling, hvis ikke de bærende værdier skal lide overlast. Synet modsatte sig således blandt andet et ønske om at nedbryde skillevæggene mellem det lavloftede ovenlysbelyste foyerareal og de nuværende administrationslokaler ud mod Kong Christians Allé med den begrundelse, at en sådan ændring ville forstyrre et væsentligt og fredningsbærende arkitektonisk motiv. Synet kunne heller ikke godkende en foreslået nedrivning af skillevæggen mellem det ene af auditorierne og møderummet i underetagen med den begrundelse, at en sådan sammenlægning drastisk ville ændre den eksisterende bygningsstruktur med velproportionerede og fint detaljerede rum.

Hvor byggesagen for KUNSTEN således blev behandlet med stor sans og forsigtighed for detaljen, vidner tilgangen til et forslag for ombygninger af Bryghuset på Ny Carlsberg (ved Elefantporten), der blev forelagt synet 11. december 2013, om, hvordan der

Til venstre.

*Ny Carlsberg, Bryghuset fra 1901. Arkitekt Vilhelm Klein, efter Carl Jacobsens udkast og anvisninger.
Foto: Kulturstyrelsen.*

Til højre.

*Ny Carlsberg, Bryghuset, ombygning 1920 ved arkitekt Carl Harild.
Foto: Kulturstyrelsen.*

i andre sager kan gås anderledes hårdt til stålet. Ombygningsfor-
slaget var udarbejdet med henblik på en revitalisering af den funk-
tionstømte industribygning, som kan sikre, at Bryghuset - både
fysisk og funktionelt - kan fastholdes som Carlsberg-byens cen-
trale omdrejningspunkt. Baggrunden var dermed en helt anden
end på KUNSTEN, først og fremmest fordi målet var at skabe
rammer for indpasningen af de nye funktioner i bygningen, der
på sigt vil være forudsætningen for dens overlevelse. Her kunne et
synspunkt altså være, at hensynet til nye funktioner nødvendigvis
i et vist omfang måtte stå over ønsket om at fastholde samtlige de-
taljer. Samtidigt giver en fredning imidlertid ikke megen mening,
hvis den følges op med en ødelæggelse af de elementer, der gør
bygningen værd og ønskelig at frede. Den slags afvejsninger kan
være en vanskelig balancegang. Resultatet af diskussionerne i sy-
net blev en indstilling, der ganske vist betonedes, at arkitektoniske
tilføjelser til bygningen skal udføres med samme raffinement og
fornemmelse for kvalitet og detaljering, som kendetegner de bed-
ste bygninger på Carlsberg, men som heller ikke modsatte sig til-
føjelser til den fredede bygning. Mest iøjnefaldende kom den lem-
pelige holdning til udtryk ved, at oplægget fra ejeren (Carlsberg
Byen) til slet og ret en nedbrydning af en del af bygningens øver-
ste etage til fordel for en ny tagflade med cafe- og publikumsfacili-
teter ikke principielt blev afvist af det samlede syn. Konsekvensen
blev dermed ikke, at alt herefter vil kunne lade sig gøre, men med
en indstilling af den ordlyd blev der lagt op til det, der ofte har
været betegnet som en 'dynamisk' brug af fredningsredskabet, så
det ikke kommer til at stå i vejen for fremtidig udvikling.

Mens det for KUNSTENs vedkommende blev afvist at fjerne
kortere indre skillevægge, blev forslaget om en nedrivning af en
stor del af Ny Carlsbergs Bryghus altså ikke fejlet af bordet. Begge
bygninger er fredede efter de samme bestemmelser. Det kan sy-
nes som et stort spring, og det er det også. Om det er et udtryk
for et vakkelvornet bygningssyn, er det imidlertid nok i overkan-
ten at konkludere. Sagerne og deres kontekst er vidt forskellige.
Hver sag må vurderes for sig. Men jeg mener alligevel, at man
kan godt kan stille spørgsmålstegn ved, om ikke *Det særlige byg-
ningssyns* behandling af de to sager – ombygningerne af KUN-
STEN og Ny Carlsbergs Bryghus – illustrerer en del af konse-
kvensen ved synets nuværende sammensætning af arkitekter og
kulturhistorikere. I hvert fald er det helt rimeligt at spørge, om
de to meget forskelligartede indstillinger afspejler, at værdisæt-
ningen i det samlede syn (dvs. hos flertallet af medlemmerne) af
et industrianlæg som Carlsberg, hvis kulturhistoriske betydning

for den nyere Danmarkshistorie jo nærmest er uden sidestykke, er helt anderledes, end det er tilfældet med for eksempel et primært æstetisk betydende kunstmuseum som KUNSTEN. Min holdning er, at så vigtige kulturhistoriske værdier som Carlsberg området fortjener større nænsomhed og forsigtighed end den tilgang, de gentagne (den nærværende sag er ikke den første) oplæg til nedrivninger af de fredede bygninger er udtryk for.

Stillet lidt på spidsen mener jeg også, man kan rette blikket i en anden retning og spørge, om ikke de to sagers udfald også afspejler, at grænsen mellem hensynet til de bærende fredningsværdier og ejernes interesse i omsætning og indtjening til tider lander lidt forskelligt, afhængigt af om bygningerne er i offentligt eller privat eje. Jeg spekulerer i hvert fald selv over, om der måske kunne være en tendens til, at der til offentlige ejere ofte stilles ganske restriktive krav om bevaring uden forandring – og regningen for bygningernes mere eller mindre fastfrysning sendes videre til skatteborgerne – mens den samme fasthed ikke altid er til stede overfor private ejere, og især ikke når der er tale om de kapitalstærke af slagsen, der på forskellig vis kan mobilisere et meget stærkt pres på embedsværket og dermed også på *Det særlige bygningssyn*.

Affredningerne

Den store spændvidde i fredningsarbejdet kommer også til udtryk ved den række af affredninger, der i disse år lægger beslag på en stor del af opmærksomheden i *Det særlige bygningssyn*. En konsekvens af Kulturstyrelsens igangværende gennemgang af landets fredede bygningsmasse er således, at der af og til dukker bygninger op, hvor værdierne ikke længere vurderes som tilstrækkelige til, at en fredning kan opretholdes. Det er ofte et resultat af misligholdelse eller uhensigtsmæssige ombygninger, og dertil kommer, at de gamle B-fredninger populært sagt var facade-fredninger, der ikke regulerede indre ombygninger med det resultat, at selv meget gamle fredede huse i det indre kan fremstå som topmoderne nybyggerier. Det kan gøre det svært at argumentere for en fredning i dag, hvor skellet mellem A- og B-fredninger ikke længere eksisterer.

Den gennemgående tommelfingerregel er, at en bygning for at opretholde en fredning skal besidde tilstrækkelig værdi på mindst to af de tre felter, loven beskriver, dvs. enten arkitektoniske, kulturhistoriske eller miljømæssige værdier. I nogle tilfælde er sagen nærmest klokkeklar, hvilket kan illustreres med et nordjysk eksempel. Den 9. februar 2012 fandt bygningssynet således, at den

så kaldte Karups Gaard, Gammel Torv 12 i Frederikshavn, ikke længere besad tilstrækkelige arkitektoniske eller kulturhistoriske værdier til at opretholde en fredning. Siden fredningen i 1985 er ejendommen, der har rødder tilbage til 1700-tallet, istandsat så hårdhændet, at husene enten er blevet helt udskiftet, som vest- og sydfløjen, eller ombygget til ukendelighed, som nordfløjen. Synet måtte derfor kort konkludere, at der ikke er noget tilbage af Karups Gaard. I det lys ville en fortsat fredning være højest problematisk, ikke mindst, hvis det fortsat skal tages alvorligt, at listen over fredede bygninger repræsenterer det bedste af den danske bygningsarv.

I andre tilfælde er affredningssagerne dog mere problematiske at håndtere. Et eksempel var, da synet 3. oktober 2012 fandt, at hele 17 huse i Aabenraas bykerne ikke besad tilstrækkelige værdier, der kunne begrunde en opretholdelse af fredningen. Den gennemgående årsag var væsentlige indre og ydre ombygninger, der med nye planløsninger og materialevalg var helt fremmede for de i flere tilfælde meget gamle huse, og som havde forringet de arkitektoniske og kulturhistoriske værdier i en sådan grad, at synet samlet besluttede sig for den opfattelse, at de ikke længere hørte til på fredningslisten. Det var imidlertid ikke en beslutning, der gik glat gennem synet. Aabenraas bymidte rummer ikke mindre end 88 fredede huse, og en affredning af næsten 20% kan derfor med stor sikkerhed siges at få konsekvenser for fremtiden for et sjældent velbevaret historisk bymiljø. Ganske vist råder kommunerne over lokalplansinstrumentet, og i Aabenraas tilfælde er de affredede huse da også omfattet af en lokalplan, der kan danne grundlag for den fortsatte bevarelse af bygningerne. Men på mødet var luften tyk af udsagn om, at kommunerne generelt ikke er bevaringsopgaven voksen, hvilket også afspejledes i mindretalsudtalelser fra to synsmedlemmer til den endelige beslutning, der udtrykte bekymring for, hvad affredningen ville betyde for det samlede bymiljøs fremtid. Det er selvfølgelig en interessant diskussion, men når jeg ikke valgte at følge trop med endnu en mindretalsudtalelse, så var det, fordi det problem, som synet i mine øjne skulle stilling til, var, hvorvidt de 17 huse fortsat fremstod som fredningsværdige. Det gjorde de efter min opfattelse ikke – i de fleste tilfælde som følge af ejernes manglende nænsomhed og forståelse for fredningsværdierne. Hovedproblemet var altså i mine øjne ejerne, ikke kommunen! Så kan man selvfølgelig som en elsker af bygningsarven begræde, hvis affredningerne får store konsekvenser for det historiske bymiljøs fremtid, men i de tilfælde, hvor bygninger ikke længere fortjener at blive regnet til den

*Byhus i Aabenraa. Indstillet
til affredning 2012.
Foto: Kulturstyrelsen.*

nationale bygningsarv, er eventuelle reguleringer af dem kommunernes domæne. Det må man respektere.

Fredningerne

Den mest spændende del af arbejdet i *Det særlige bygningssyn* er efter min mening fredningerne. Gennemgangen af de nye fredningsemner giver indblik i nogle af de fineste og mest interessante dele af den danske bygningsarv, og i de tilfælde, hvor de indstilles til fredning, tilføres de en ny status. Det er her, at ny kulturarv skabes. Løst sammentalt er det sket godt en snes gange i løbet af de seneste to år, hvilket er udtryk for et drastisk fald i frekvensen af nyfredninger i løbet af de seneste 15-20 år. I 2012 indstillede bygningssynet 15 ejendomme til fredning og i 2013 6.

Nogen samlet linie i nyfredningerne kan der vel ikke siges at være tale om. Bygningssynet har taget stilling til de sager, det er blevet forelagt, og det har budt på en kulørt blanding af nye og gamle anlæg af vidt forskellig karakter. For de æstetisk orien-

*Paustians Hus, Københavns
Nordhavn. Arkitekt Jørn Ut-
zon, opført 1987. Bygnings-
fredet 2012.
Foto: Kulturstyrelsen*

terede arkitekturfaglige kræfter har fredningen af blandt andet arkitekten Knud Holschers Villa (naturligvis tegnet af ham selv, 1972) i Rudersdal Kommune og af Paustians Hus (Jørn Utzon, 1987) i Københavns Kommune ligget lige til højrebænet. Der ser ud til at være tale om en ret tydelig tendens til, at arkitekterne i embedsværket og bygningssynet kan lide at frede andre arkitekters huse. Som noget nyt er der desuden indstillet parkanlæg til fredning. En revision af bygningsfredningsloven i 2011 gjorde det således muligt at frede selvstændige landskabsarkitektoniske værker, og det har udmøntet sig i fredningen af *De geometriske Haver*, oprindeligt kaldet *De musikalske Haver* (1945 af landskabsarkitekt C. Th. Sørensen, anlagt 1983) i Birk ved Herning og af *Vitus Berings Park* med skulpturer (1957 af landskabsarkitekt C. Th. Sørensen) i Horsens.

At jeg er synets enlige kulturhistoriker, forhindrer mig naturligvis ikke i at synes, at den slags fredninger er oplagte og nødvendige. Der har da også været enkelte sager, hvor det kulturhistoriske element har vægtet højere. Den danske industrialisering har således været repræsenteret i enkelte fredningsforslag i de sidste

to år, vigtigst nok med fredningen af svingkranen på Helsingør Havn, der blev bygget i 1862 efter patent fra den britiske ingeniør William Fairbairn, hvilket dog ikke rækker det store ved den markante underrepræsentation af industrisamfundets kulturarv på fredningslisten. Det kulturhistoriske islæt er også kommet til udtryk ved, at Kulturstyrelsens nylige udpegning af 25 koldkrigsfortællinger, der rummer interessante anlæg og tegner væsentlige historier om forsvaret og den civile beskyttelse under Den kolde krig, blandt andet har ført til forslag om fredning af Stevnsfortet i Stevns Kommune og af REGAN VEST i Rebild Kommune. Ingen af de sidstnævnte kan kaldes arkitektoniske værker, men de repræsenterer hovedlinier i de seneste 200 års historie, og med fredningen af dem er de udpeget til centrale elementer i det fremtidige arbejde med befolkningens historiske bevidsthed.

Information om *Det særlige bygningssyn* og referater fra dets møder kan findes på:

<http://www.kulturstyrelsen.dk/om-kulturstyrelsen/raad-naevn-og-udvalg/det-saerlige-bygningssyn/>

og

<http://www.kulturstyrelsen.dk/om-kulturstyrelsen/raad-naevn-og-udvalg/det-saerlige-bygningssyn/moedereferater/>

Indgangen til REGAN VEST, Rebild. Indstillet til bygningsfredning 2013.

Foto: Kulturstyrelsen.